

**O‘ZBEKISTONNING JANUBIY HUDUDLARI
EKOTIZIMIDA ODDIY QIRG‘OVUL (PHASIANUS
COLCHICUS)NING BIOEKOLOGIYASI**

Aliqulova Nilufar Zoirovna

Termiz davlat muzey-qo‘riqxonasi
Tabiat ilmiy bo‘limi katta ilmiy xodimi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada qirgovuldoshlar oilasiga mansub oddiy qirg‘ovul (*Phasianus colchicus*)ning morfologik belgilari, tarqalish areali, oziqlanish va ko‘payish biologiyasi tahlil qilingan. Shuningdek, turning antropogen omillar oqibatidagi o‘zgarishlari ham bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: qirg‘ovul, ornitofauna, ekotizim, to‘qayzorlar, antropogen omil, introduksiya.

Qirgovullar tovuqsimonlar turkumining eng yorqin va ekologik jihatdan muhim vakillaridan biridir. Markaziy Osiyo xususan, O‘zbekiston hududidagi daryo bo‘yi to‘qayzorlari, qamishzorlar va chakalakzorlar qirg‘ovullar uchun tabiiy yashash muhiti (biotop) hisoblanadi. Oxirgi o‘n yilliklarda tabiiy muhitning o‘zgarishi va noqonuniy ovchilik oqibatida qirg‘ovul populyatsiyalarining tabiiy balansi buzilmoqda. Turning hozirgi holatini o‘rganish ekologik barqarorlikni ta’minlashda dolzarb ahamiyatga ega.

Oddiy qirgovul (*Phasianus colchicus*) ornitologiyada jinsiy dimorfizm hodisasi eng yaqqol namoyish bo‘lgan turlardan biri sifatida baholanadi. Erkak va urg‘ochi vakillarning nafaqat patlarining rangi (rang dimorfizmi), tana o‘lchamlari, og‘irligi, skelet-muskul tuzilishi va anatomik qo‘shimchalari (shporlar, teri o‘simtalari) ham bir-biridan keskin farq qiladi.

Yashash muhiti (biotop). Qirg‘ovullar ochiq landshaftlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan, ammo zich o‘simlik qoplami (boshpana) mavjud bo‘lgan ekotizimlarni afzal ko‘radi. Ularning asosiy yashash stasialari (yashash joylari) sifatida Amudaryo, Surxondaryo va Qizilsuv, Xazorbog‘ kanallari hamda ko‘plab mahalliy

kanal va ariqlar bo'yidagi turang'il, jiyda, tol va yulg'unlardan iborat qalin chakalakzorlar qirg'ovullar uchun eng maqbul (optimal) muhit hisoblanadi. Lekin antropogen omillarning oqibati sifatida bu qushlar ham oxirgi yillarda dala ekinlari (paxta, g'alla va b.) maydonlariga ham moslashdi. Bu yerda ular ham ozuqa ham yirtqichlardan ishonchli himoya topadi. Suv havzalari, ko'llar va zovurlar (drenaj tarmoqlari) atrofidagi qalin qamishzorlar qushlarning qishki davrda jon saqlashi va uya qurishi uchun xizmat qiladi. Qirg'ovullar ko'pincha qishloq xo'jaligi yerlari — donli ekin maydonlari (bug'doy, sholi), bedazorlar va mevali bog'lar chekkalarida yashaydi. Suv manbalarining (ariq va kanallar) mavjudligi bu hududlarda qushlarning zichligini oshiradi. Qirg'ovul — o'troq qush. Ular mavsumiy migratsiya (ko'chib yurish) qilmaydi. Faqatgina qishda qalin qor yoqqanida ozuqa qidirib daryo bo'ylaridan inson yashash punktlariga va dalalarga yaqinroq joylarga qisqa masofaga (bir necha kilometr) ko'chishi mumkin.

Oziqlanishi. Qirg'ovullarning oziqlanish xarakteri mikstfagiya (aralash oziqlanish) bilan tavsiflanadi. Ularning hazm qilish tizimi (ayniqsa, baquvvat muskul oshqozoni va ko'r ichagi) dag'al o'simlik tolalari va qattiq xitin qobiqli hasharotlarni parchalashga moslashgan. Bahor va yoz oylarida (ko'payish va polaponlarni boqish davrida) ratsionning 60-70% ini hayvonot daryosiga mansub ozuqalar tashkil etadi. Kuz va qish oylarida esa energiya balansini saqlash uchun qushlar to'liq fitofagiyaga (o'simlik bilan oziqlanishga) o'tadi. Qirgovullar yovvoyi rezavorlar (jiyda, chakanda, ituzum) mevalarini iste'mol qilib, ularning urug'larini o'z axlati orqali atrofga tarqatadi (zooxoriya). Bu jarayon daryo bo'yi o'simliklarining tabiiy qayta tiklanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Ko'payishi. Oddiy qirgovul (*Phasianus colchicus*)ning reproduktiv sikli mavsumiy xarakterga ega bo'lib, u iqlimiy omillar, kun uzunligining ortishi (fotoperiodizm) va gormonal o'zgarishlar bilan boshqariladi. Turni o'rganish shuni ko'rsatadiki, qirgovullar tabiiy populyatsiyalarda asosan poligam (bir erkak qush atrofida bir nechta urg'ochidan iborat garem hosil bo'lishi), kam sonli va zichligi past hududlarda esa monogam munosabatda bo'ladi.

Uyalashi. Aslida daraxtlar yoki butalar ustiga uya qurmaydi. Ular yerda yashashga va ko'payishga moslashgan qushlardir. Qirg'ovulning uya qurishi va tuxum qo'yishi bilan bog'liq asosiy ma'lumotlar quyidagicha: Uya odatda baland o'tlar, qalin butazorlar, qamishzorlar yoki g'allazorlar ichida, yirtqichlardan ko'zdan pana bo'lgan xavfsiz joylarda quriladi. Ayniqsa, suv havzalari yaqinidagi changalzorlarni xush ko'rishadi. Urg'ochisi yerda kichik bir chuqurcha kavlaydi. Chuqurchaning ichiga quruq o'tlar, barglar, mayda novdalar va o'zining bir nechta patlarini to'shab, yumshoq shaklga keltiradi. Urg'ochi qirg'ovul odatda 8 tadan 15 tagacha, ba'zan undan ham ko'p tuxum qo'yadi. Tuxumlari och yashil yoki zaytun rangda bo'ladi. Tuxumlarni faqat urg'ochisining o'zi 22–25 kun davomida bosib yotadi. Bu davrda u o'zining himoya rangi tufayli atrof-muhit bilan qorishib ketadi va dushmanlariga sezilmaydi. Tuxumdan chiqqan polaponlar juda tez rivojlanadi. Ular tug'ilganidan bir necha soat o'tgachiq onasining ortidan ergashib, mustaqil ravishda ozuqa (asosan mayda hasharotlar) qidirishni boshlaydilar.

Oddiy qirgovul (*Phasianus colchicus*) nafaqat go'zal tabiati bilan, balki zararli hasharotlarni yo'q qiluvchi tabiiy biologik regulator sifatida ham ekotizimda muhim zanjir hisoblanadi. Ushbu turni saqlab qolish va kelajak avlodga yetkazish uchun ekologik nazoratni kuchaytirish, brakonyerlikka qarshi kurashish va ularning yashash muhitini muhofaza qilish davlat va jamiyat darajasidagi dolzarb vazifadir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. **Ўзбекистон Республикасининг Қизил китоби**, II жилд: Ҳайвонлар; Ж. А. Азимовнинг умумий таҳрири остида.
2. То'xtayev S., Ergashev A. — Zoologiya (Xordalilar jildi), Toshkent. 2014 yil («Nishon-Nur» nashriyoti tomonidan) chop etilgan.
3. Mavlonov O. — Zoologiya (Umumta'lim maktablari 7-uchun darslik), Toshkent. «O'qituvchi» NMIU 2017 yil -160 b.
4. Дементьев Г. П., Гладков Н. А. — Птицы Советского Союза. Том 4. — М.: Советская наука, 1952.

5. Потапов Р. Л. — Отряд курообразные (Galliformes). Семейство фазановые (Phasianidae). / Фауна СССР. — Л.: Наука, 1987.